

MƏNƏVİ MƏDƏNİYYƏT, DİNİ İNANC VƏ İNAMLAR

UOT: 39

YOL İLƏ BAĞLI ADƏT VƏ İNAMLAR

©2025

TOFIQ BABAYEV*

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9735-1965> e-mail: tofiqbabayev939@gmail.com
<https://doi.org/10.59849/3105-3653.2025.1.75>

Xülasə: Yol – mədəniyyət, abadlıq, inkişaf etmiş iqtisadiyyat, güclü ticarət, rabitə və əlaqə deməkdir. Təsadüfi deyil ki, yol çəkmək, körpü salmaq bütün dövrlərdə müqəddəs və savab işlərdən biri sayılmışdır. Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşında “Köç yolu”, “Karvan yolu”, “İpək yolu”, “Duz yolu” kimi real yol anlayışları olduğu kimi, “süd yolu”, “cənnət-cəhənnəm yolu”, “ömür yolu”, “haqq yolu” və s. kimi, onun mənəvi dünyasında –ibtidai təsəvvürlərində, gündəlik məişət ənənələrində, mifologiyasında, inam və etiqadlarında, folklorunda və s.-də təzahür edən başqa bir anlamı da vardır ki, bu da xüsusi etnoqrafik araşdırma tələb edir. Məqalədə Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrindən toplanan çöl-etnoqrafik və ədəbiyyat materialları əsasında yolun məhz bu aspektinin – onun ənənəvi məişət mədəniyyətində yerinin və rolunun müəyyənəşdirilməsinə cəhd edilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, yol mədəniyyəti, karvan yolu

CUSTOMS AND BELIEFS ABOUT THE ROAD

©2025

TOFIG BABAYEV*

*A.A.Bakikhanov Institute of History and Ethnology, ANAS
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9735-1965> e-mail: tofiqbabayev939@gmail.com

Abstract: The road-means culture, development, developed economy, strong trade, communication and connection. It is no coincidence that building a road and building a bridge has always been considered one of the sacred and meritorious work. In the historical memory of the Azerbaijani people, apart from real meanings of road concepts as “Migration Road”, “Caravan Road”, “Silk Road”, “Salt Road”, there are other meaningful expressions manifested in spiritual world – primitive ideas, daily household traditions, mythology, faith and beliefs, folklore as “milk road”, “heaven-hell road”, “life road”, “right road” etc. In the presented article, on the basis of field-ethnographic and literary materials collected from different regions of Azerbaijan, an attempt was made to ethnographically examine the concept of road in different senses, to determine its place and role in traditional household culture.

Keywords: Azerbaijan, Caravan Road, Silk Road, Salt Road
ОБЫЧАЙ И ПОВЕРЬЯ О ДОРОГЕ

©2025

ТОФИГ БАБАЕВ*

Институт Истории и Этнологии НАНА имени А.А.Бакиханова
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9735-1965> e-mail: tofiqbabayev939@gmail.com

Резюме: Дорога – это культура, благоустройство, развитая экономика, интенсивная и живая торговля, взаимосвязи и отношения. Не случайно прокладывание дорог, сооружение мостов во все времена считались делом святым и благим. Наряду с понятиями, отражающими реальные дороги такие как «путь кочевания», «караванный путь», «шелковый путь», «дорога соли» и др. в исторической памяти азербайджанского народа сохранились и другие выражения, подобно «млечного пути», «дороги рая и ада», «жизненного пути», «дороги правды, справедливости» и т. п. Эти выражения, которые проявляются в духовном мире человека – в его примитивных взглядах, ежедневных бытовых традициях, мифологии, поверьях и верах, фольклоре и т. п. в ином смысле, также требуют особых этнографических разысканий. В настоящей статье, на основе собранного в разных регионах Азербайджана полевого-этнографического материала и литературы, сделана попытка этнографического изучения разного по значению дорог, а также выяснения их места и роли в традиционной бытовой культуре народа.

Ключевые слова: Азербайджан, караванный путь, шелковый путь, дорога соли

Giriş

Yol – abadlıq, inkişaf etmiş iqtisadiyyat, güclü ticarət, mədəniyyət və mədəniyyətlərarası əlaqə deməkdir. Yol qədim zamanlardan insan-təbiət münasibətlərinə, daha dəqiq desək, insanın təbiət hadisələrini, onun sirlərini daha dərindən dərk etməsinə və onları öz mənafeyinə tabe etməsinə imkan vermişdir. Yol ticarətin və mübadilənin əsas mənbələrindən biri kimi, insanlara uzaq diyarlara, məmləkətlərə və ölkələrə getmək imkanını artırmış, o tayla bu tay, yaxınlıqda uzaq arasında körpü rolunu oynamışdır.

Yol təsərrüfat və iqtisadi həyatın bütün sahələrinin – əkinçiliyin, maldarlığın, sənətkarlığın, sonrakı dövrlərdə isə müxtəlif sənaye sahələrinin inkişafına güclü təsir göstərmiş, yeni şəhərlərin salınmasında, mədəniyyətin inkişafında və yayılmasında misilsiz rol oynamışdır. Bir sözlə, yol ən mühüm həyat vasitələrindən biri olaraq, tarix boyu insanların mədəni-məişət ehtiyaclarını təmin edən əsas amillərdən biri kimi çıxış etmişdir.

Odur ki, insanlar minilliklər boyu yol çəkməklə, karvansara və körpülər inşa etməklə özlərinə gün-güzəran düzəltmiş, gündəlik qaygılarının, arzu və əməllərinin yerinə yetirilməsini, məqsədə doğru əzmini, bütövlükdə həyat tərzini nizamlamışdır.

Dağla aranı birləşdirən, köç yolları, ölkələri, məmləkətləri birləşdirən karvan yolları, dünyanın bir ucundan o biri ucuna qədər uzanan tarixi “Böyük İpək Yolu” əsrlər boyu ölkələr və xalqlar arasında siyasi, iqtisadi, ticari və mədəni münasibətlərin qurulmasında çox böyük rol oynamışdır. Həmin yolun bir parçası olmuş Azərbaycan da zaman-zaman bəşər sivilizasiyasının inkişafına və tərəqqisinə öz tövhiələrini vermişdir. Vaxtilə Naxçıvanda, bu diyarda çıxarılan uzun yaxın-uzaq ölkələrə daşındığı yol xalq arasında “Duz yolu” adlanmışdır. Bu yol Naxçıvanın beynəlxalq iqtisadi və mədəni əlaqələrində mühüm rol oynamışdır.¹

Bunlardan əlavə, xalqın mənəvi dünyasında “süd yolu”, “cənnət-cəhənnəm yolu”, “ömür yolu”, “haq yolu” və s. bu kimi mifik, abstrakt yol anlayışları da vardır. Yəni, əksər dünya xalqlarında olduğu kimi, azərbaycanlılarda da yolun öz həqiqi mənasından başqa, sakral – xalqın təbiət və cəmiyyətlə bağlı qədim təsəvvürlərindən doğan, adət-ənənələrdə, mifologiya, inam, etiqad, bayatı, sınaq, atalar sözləri və deyimlərdə təzahür edən bir anlamı da vardır ki, bu da xüsusi etnoqrafik araşdırma tələb edir. Professor Bəhlul Abdullayevin təbirincə desək, Azərbaycan folklorunun çoxsaylı zəngin və kütləvi janr və növləri, hər şeydən öncə xalqın düşüncə tərzini, həyata baxış və münasibətini, etik və etnoqrafik görüşlərini, adət ənənəsini, mərasimlərini sistemli şəkildə izləmək baxımından çox dəyərlidir.²

Beləliklə, azərbaycanlılar yola, səfərə çıxana “Yoluna işıq düşsün, nur çilənsin”, “Yolun açıq olsun”, “Yolun uğurlu olsun”, “Yaxşı yollar, yaxşı uğurlar olsun”, “Getdiyin yolda qada-baladan uzaq olasan” – deyər alqış etmiş, çətin və çıxılmaz vəziyyətlərdə, dara düşəndə “Bu yol haqqı”, “Bu getdiyimiz yola and olsun”, “Əli yoluna and olsun”, “Bu üzü qibləyə and olsun” və s. şəklində and içmişlər.

Türk xalqlarının yol anlayışı xeyrin, uğurun analogiyasıdır və təsadüfi deyil ki, əski inanclarda yol hamisinin adı məhz “uğur” anlayışı ilə ifadə olunmuşdur. Professor Mirəli Seyidovun fikrincə, “uğur” əski Beynənnəhreyn və Kiçik Asiyada yaşayan bir çox xalqlarda, eləcə də Azərbaycan və türkdilli xalqların bəzilərinə “yol” yer tanrısının adıdır. Bu inanc yola çıxarkən deyilən “Yolun uğurlu olsun”, “Yolu uğurla başa vurasan” kimi indi də dilimizdə qorunub saxlanılmışdır.³ Deməli, dilimizdəki “uğur” sözü hələ çox qədim zamanlardan – yer, yol tanrısına sitayiş etdikləri dövrdən bu günə qədər gəlib çatmış ifadələrdəndir. Eyni zamanda, mən-

¹ Elbrus İsayev. Naxçıvan şəhər mədəniyyətinin formalaşması və inkişafında ticarət və sənətkarlığın rolu. **Naxçıvan: ilkin şəhər və Düzdağ (27-28 iyul 2012-ci ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumunun materialları)**. Naxçıvan, 2013, s.124.

² Bu ifadəni işlətməklə müsəlman xalqları Məhəmməd Peyğəmbərin İslamın xilaskarı adlandırdığı Hz. Əlini qeyri-adi qüvvəyə, gücə malik insan, Allaha daha yaxın bəndə kimi qəbul edərək kömək ummuşlar. Bu sevgi, pərəstiş onu inanc yerinə çevirmişdir. Bu ənənəyə, bu inama Azərbaycanda demək olar ki, bu gün də əməl olunur. Bu işə başlayanda, səfərə çıxanda Tanrı dərgahına dua edərdi babalarımız. İlk sözləri də bu olardı: “Allah, Məhəmməd, ya Əli”. Özü də inanırdılar bu adların gücünə, qüdrətinə. Bəhlul Abdullayev, **Azərbaycan mərasim folkloru**. Bakı, 2005, s.11.

³ Mirəli Seyidov. **Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları**. Bakı, 1983, s.230-247.

bələrdə onun “bərəkət”, “nail olmaq”, “xoşbəxtlik” və s. mənalar verən adlarına da rast gəlmək mümkündür.⁴

Azərbaycan ədəbiyyatının ən qədim yazılı abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında “uğur” əvəzinə “yol” sözünün işlədilməsinə də tez-tez rast gəlinir (məsələn, “uğurun açıq olsun”). Professor M.H.Təhmasibə görə, burada “uğruma çıxdı” ifadəsindəki “uğur” sözü həqiqətən də “yol” sözünü əvəz etmişdir.⁵

Bir vaxtlar Azərbaycan türklərində, eləcə də digər türkdilli xalqlarda uzaq səfərə yola düşərkən xeyirxah ruhları, o cümlədən “yol tanrısını” köməyə çağırırmışlar.⁶ Məsələn, XI yüzilin böyük alimi M.Qaşqari yazmışdır ki, qədim oğuzlar birbirinə yaxşı yol arzulayarkən: “yolun uğur olsun”, – deyər alqış edir və bununla da sanki “yol əyəsi”ndən (yol tanrısı –T.B.) kömək istəyirdilər.⁷ Sonralar isə bu mifik obrazın yerini daha yayılğan olan Xızır obrazı tutmuşdur.

Uzaq keçmişdən bəri səfərə çıxanın, yol gedənin arxasınca su atıb (bəzi bölgələrdə suya şirin-şəkər də qatırdılar ki, güzəranı şirinlik üstündə binə tapsın), “uğura qənşər gedəsən”, “sağ gedib, salamat qayıdasan” deyirlər. Çünki su, tanrının insanlara bəxş etdiyi ən böyük və əvəzsiz nemətdir, aydınlıqdır, dirilikdir, əbədi həyatın özüdür.

Ulu əcdadlarımız arzu və niyyətlərini ilk olaraq suya danışmış, su ilə fala baxmış, gələcək taleləri haqqında fikir söyləmişlər. Qorxulu yuxuları ilk olaraq suya danışarmışlar ki, su onu “yuyub aparsın”. Elə yaxşı yuxular da axar suyun təmizliyinə danışılardı ki, çin olsun, aydınlıq gətirsin.⁸

Səfərə – yola çıxanı “Qurani-Kərim”lə bərabər, çörək altından da keçirirdilər. Çünki çörək həyatdır, müqəddəsdir, ulu nemətdir. Su kimi, çörəyə də and içmişlər. Azərbaycanlılarda çörək etibarlıq, güvənlik qaynağı, kişilik simvolu sayılmışdır. Qonağı duz-çörəklə qarşılamaş, ailələrarası münasibətlərin vəziyyəti onunla ölçülmüş, “duz-çörək – düz çörək” deyər, ailə namusu sayılmışdır”. Çörəyə yalnız bir qida kimi deyil, həm də qüdrətli müdafiə və mühafizə vasitəsi kimi baxılmışdır. Kiminləsə “çörək kəsmək” bütün hüquqi müqavilələrdən və sazişlərdən daha möhkəm və etibarlı sayılmışdır. Bir sözlə, çörəyə olan hörmət və ehtiram nə mizana gəlib, nə ölçüyə sığıb, südlə keçib canımıza, qanımıza, sümüklə də çıxasındır.

Səfərə, yola çıxarkən həftənin günlərinin uğurunu, sayası da nəzərə alınır. Həmin hesabla səfər üçün ən ağır gün çərşənbə, ən uğurlu və sayalı gün isə cümə günü hesab olunmuşdur. Ağır gün olduğundan, çərşənbə axşamına müdriklərimiz “duz günü” də deyiblər. Həmin gün yola çıxmaq məsləhət bilinməyib. Xüsusilə də, ilin son çərşənbəsində səfərə yollanmaq olmazdı. Yollansan, yeddi il ev-eşiyində rahatlıqla otura bilməzsən, – demişlər. Getdiyin işdən xeyir götürməyin də müşkülə

⁴ Mirəli Seyidov. “Uğur” sözü haqqında bəzi qeydlər. **Azərbaycan EA-nın xəbərləri (ictimai elmlər seriyası)**, 1962, №4, s.155.

⁵ **Azərbaycan nağılları**. I cild (tərtib edən M.H.Təhmasib). Bakı, 1960, s.319.

⁶ Cəlal Bəydili Məmmədov. **Türk mifoloji sözlüyü**. Bakı, 2003.

⁷ Mahmud Kaşğari. **Divanü lüğat-it-türk**. Dörd cildə, cild 1 (tərcümə edən və nəşrə hazırlayan Ramiz Əsgər). Bakı, 2006, s.126.

⁸ Hacı Qadir Qədirzadə. **Naxçıvan: Nuh baba və Türk atadan gələn yol**. Naxçıvan, 2011.

dönər. Bu səbəbdən ilaxır çərşənbəni hər kəs öz evində, ailəsi ilə birlikdə bayram süfrəsi arxasında keçirməsi ənənəvi hal almışdır.

Əvəzində cümə günü (adna günü) səfərə getmək münasib sayılmışdır. İnanca görə, səfərə çıxmaq, hansısa işə cümədə başlamaq, mifologiyada dara düşənlərin xilaskarı kimi tanınan Xızır peyğəmbərin adı ilə bağlıdır. Həmin gün uğurlu və ruzulu gün hesab olunur. Bununla bağlı xalq arasında belə deyirlər:

Bu gün adınadı,

İşlər avandınadı.

Elə dinimizdə də cümə günü mübarək sayılır. Həzrət Əli haqqındakı bir hədisdə buyrulur: “Agah olun! Allah cümə gününü müsəlmanlar üçün bayram qərar verib. Cümə günü qəlblərinizi, əməllərinizi saflaşdırın”.

Keçmişdə səfər əsnasında və ya səfər yolunda bədxah, bəd niyyətli adamlarla qarşılaşanda, geriye qayıdıb güzgüyə baxar, sonra isə yola çıxardılar. Çünki güzgü uğur, xoşbəxtlik simvoludur. Adamlar inanırdılar ki, şəər, bədxah qüvvələr hər an yol gedənə xətər toxundura bilərlər. Bu qüvvələr isə yalnız işığı, parıltını əks etdirən əşya və cisimlərdən qorxurlar ki, onlardan biri də güzgüdür. Bu barədə folklor və etnoqrafik ədəbiyyatda kifayət qədər geniş məlumatlar vardır.⁹

Bəzən adamın kürəyinin ortasından vururdılar ki, getdiyi yoldan “sağ-salamat qayıtsın. Bundan əlavə, xalq inanclarında yola çıxan adamın qarşısına qara pişiyin çıxması uğursuzluq əlaməti sayılmışdır. Odur ki, həmin adam geri qayıtmalı idi. Zənbili, səbəti boş olan şəxslə qarşılaşmaq da uğursuzluğa yozulmuşdur. Xalq arasında geniş yayılan “Qarşısına boş zənbilli şəxs çıxan adamın uğuru, səfəri də boş çıxar” ifadəsi də bununla əlaqədar yaranmışdır.

Yola, səfərə gedənin arxasınca ev süpürməzlər, “işə bəd olar”, – deyiblər ulularımız. Səfərdən, uzaq eldən salamat qayıdıb gələnlər üçünsə qurban kəsilmiş, yeddi ailəyə, yeddi evə pay verilmişdir.

Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşında yolla bağlı yuxuyozmalar və sınımalar da az deyil. Məsələn, inanclara görə, yuxuda yol getmək, bir kimsənin ürəyində tutduğu murada çatacağı deməkdir. Yuxuda ilan, ip və ya örkən görmək də yol - səfər kimi izah edilir.

El adının, el güzəranının nişanı yoldan bəlli olur, – deyirlər. “Yolunu gördüm, elini gördüm” məsəli də buradan qaynaqlanıb. Xalq müdrikiyinin bu parlaq ifadəsində həyatın təbii, inandırıcı lövhələri, dogma yurdun gözəlliyi yolun abadlığı ilə ölçülür. Çünki abadlıq olan yerdə rahat həyat, xoş güzəran, xeyir-bərəkət, mədəniyyət, qələbə də olur.

El arasında tez-tez işlənən bir atalar sözü vardır: “Yolçu yolda gərək”. Bununla müdrik babalarımız bir işin qulpundan yapışib dalınca yola çıxanlara sanki dayan-mamaq, əzmkarlıq, onu başa vurmağın, tamamlamağın vacibliyini izah etmiş, bədrəsən də, qalxaraq daha inamla yola davam etməyi məsləhət görmüş, yoluna halallıqla davam edərsənsə, bütün arzu-niyyətinə nail olarsan, – demişlər.

Xalq arasında geniş yayılan bir etiket normasına görə, yol böyüyün, su kiçiyindir. Belə ki, ulularımız gənclərə öyüd-nəsihət verəndə, mərhəmətli, səxavətli ol-

⁹ Bəhlul Abdullayev (Bəhlul Abdulla). **Azərbaycan mərasim folkloru**. Bakı, 2005, s.35-45.

mağı arzulayanda yol böyüyündür söyləyirlər. Böyük-küçük hörməti itən yerdə xeyir-bərəkət də itər”, – deyirlər. Bununla bağlı azərbaycanlıların söz dəryasında başqa nümunələr də vardır: “Özündən böyüyün hörmətini saxla, yolu böyüyə ver”, “Çox səfərdə olan, çox gəzən çox bilər”, “Mərifət sahibləri ilə yol yoldaşı ol, xeyirxah, halal adamlarla ünsiyyət saxla”.

Yol yoldaşı olmaq, dost seçmək həmişə yüksək qiymətləndirilmişdir. Bu səbəbdən atalar sözlərində yolun da yoldaş kimi, qardaş kimi əziz və əvəzsiz sınaq meydanı olduğu göstərilir: “Yoldan irəli yoldaş, eldən irəli qardaş”, “Yoldan qal, yoldaşdan qalma”, “Yol oğrusu ol, yoldaş oğrusu olma” kimi hikmətlər bu baxımdan çox səciyyəvidir.

Xalq təcrübəsi, xalq müdrikliyi öyrədir ki, “Yola düşməmişdən əvvəl yol yoldaşını tap, evə köçməmişdən əvvəl qonşunu”. Yaxud da, “Yoldaşı yoldan qabaq, qonşunu evdən qabaq axtar”. Birindən sual edəndə ki, “Dostun, yoldaşın necə adamdır?”, cavab verir ki, “Yol yoldaşı olmamışam”. “Yoldaş yolda sınınar” atalar sözü də bu qəbildəndir.

Kimisə yamanlayanda, qarğış edəndə demişlər: “Yolun yumrulsun, uğurun daşa dönsün”, “Belə gedər-gəlməzə tuş gələsən”, “Dalınca qara daş atılsın, gedişin olsun, qayıdışın olmasın”, “Getdiyini yol sənə qənim olsun”, “Cəhənnəmə qədər yolun var” və s. Dədə Qorqud yaşından bəlli olan bu cür qarğışlar və bəddualar elə indinin özündə də məişətdə yaşamaqdadır.

“Yol” anlayışının bir qolu da əxlaqi dəyərlərə – ədəb-ərkana, halallığa, doğrudurüslüyə bağlı olub, məslək yönündən, niyyət səmtindən soraq verir. Bu yol (“yoldan dönmək”, “yoldan azmaq”) insanları yanlışlığa, pisliliyə də aparır, divan-xanaya, zindanlara da. Bu səbəbdən xalq arasında deyirlər: “Nə edirsən et, yolundan sapma”.

“Yoldan çıxsan da, eldən çıxma”. Bu deyim də sırf həyatı, əməli olan kəlam olmaqla, el-obaya bağlılığın təzahürü kimi çıxış edir. Ulularımızın bizə miras qoyub getdiyi ləyaqət, mərifət, insanlıq hisslərini, vicdanı unutmamağı, el-obanın əxlaq qaydalarına hörmətlə yanaşmağı öyrədir. Yoldan çıxanı, ancaq el-oba yoluna qayıtara bilər. Lakin eldən uzaqlaşanın, el dəyərlərini ayaqlayanın bir də elin-obanın qəlbinə dönməyə üzü olmur. “Yoldan çıxanı yol vurar”, “Yolsuz gedən tez yorular” deyimləri də bu əxlaqi dəyərlərin ifadəsidir.

Qorqud atadan başlanan halallıq, paklıq, düzlük yolu tutmağın baş ucalığı gətirməsi barədə fikirlər və tərbiyəvi kəlamlar klassik ədəbi irsimizin digər nümunələrində də özünün mükəmməl əksini tapmışdır. Bu baxımdan məşhur Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” əsəri mükəmməl tərbiyə məktəbi hesab oluna bilər. Bundan əlavə, görkəmli söz sənətkarı Dədə Xətayi 500 il bundan öncə halallığı, düzlüyü poetik qələmlə əks etdirərək yazmışdır.¹⁰

*Gerçək isən, yalan satma,
Halalına haram qatma.
Yolun əyrisinə getmə,*

¹⁰ **El düzgünləri, elat söyləmələri** (toplayıb tərtib edən Məhərrəm Qasımlı). Bakı, 1993, s.11.

*Doğru yola nəzər eylə.*¹¹

M.Ə.Sabirin əsərlərindəki halallıq, paklıq, xeyirxahlıqla bağlı fikirlər də çox qiymətli və düşündürücüdür. Şair yolundan azıb çıxmağın acı nəticələrini xatırladır: pis və zərərli niyyətlərdən uzaq olun, çörəyinizə haram qatmayın, qapınıza haram gətirməyin. Elin gözü açıqdır, ağır olur el tənəsi, el töhməti, üstünüzə söylətməyin:

Amandı, qoymayın övladınız azıb çıxma yoldan!

*Ola bu yaxşı vələdlər yaman bu boyda, bu boyda!*¹²

Məlumdur ki, keçmiş Azərbaycan toylarında bir “yol kəsdi” adəti mövcud olmuşdur. Adət belə idi ki, toyla bağlı gəlin aparən alayın qarşısına kəndir-sicim çəkir, yaxud yolun ortasına iri daşlar yığır, üstünə duz çörək qoyub (el adətinə görə duz- çörəyin üstündən heç vəchlə getmək olmaz), qoluna-gücünə güvənən bir cavan irəli çıxıb oğlan evindən bir nəfəri güləşə çağırırdı. Burada ya oğlan evi adamlarından birisi cavan pəhləvanla güləşə çıxmalı, ya da nəmər verməli idi ki, yol açılsın. Odur ki, adət nəminə toy sahibi cavanlara xonça, quzu və yaxud pul-nəmər verib, razı salır. Əvəzində onlar “Allah mübarək eləsin, Allah xeyrə calasın”, – sözləri ilə çəkilib yolu açırdılar.

Bu el adəti ilk baxışda öləri, əyləncə kimi görünsə də, əslində mənəvi əhəmiyyət daşıyır. Çünki xalq inamlarında yolun bağlı olması uğursuzluq əlaməti, bədxah qüvvələrin müdaxiləsi, bəd gözdən qorunması və gəlin qızın “çilləyə düşməsi” kimi başa düşülmüşdür.

Azərbaycan nağıllarının bir çoxunda şər, bədxah qüvvələri məhv etmək məqsədilə səfərə, uzun yola çıxan el qəhrəmanına müdrik ağsaqqal üç yol, üç istiqamət göstərir: gedər-gələr yolu, gedər əzab-əziyyət çəkib qayıdar, gedər-gəlməz yolu. Qəhrəman məhz gedər-gəlməz elan olunan yolla gedir. O, yəqin edir ki, şərin, bədxahlığın yuvasını bu yolla tapmaq olar. Bu yolda qəhrəman ya ölməli, ya da şər qüvvələrə qələbə çalmalıdır. Qəhrəman gücü, yenilməzliyi, iradə möhkəmliyi, döyüşkən əhval-ruhiyyəsi ilə səfərdən salamat qurtulub, bədxahlıq yuvasını dağıdır və eli şər qüvvələrdən xilas edir.

Azərbaycan nağıl və dastanlarında övladı olmayan bəzi qəhrəmanlar niyyət edib yol çəkərsə, körpülər inşa edərsə, kimsəsizlərə əl tutarsa, ümumiyyətlə nəcib işlər görərsə Allah tərəfindən mükafatlandırılar və oğul-uşaq sahibi olardılar.

Folklorumuzun ən qədim, ən zəngin, ən kütləvi janrlarından olan bayatılarda, nağıl və dastanlarımızın poetik mətnlərində qəhrəmanın getdiyi yol, onun səfərləri ilə bağlı deyimlərə təsadüf olunur. “Aşıq Qərib” dastanı bu baxımdan xüsusilə diqqəti cəlb edir. Burada Xızır altı aylıq yolu bir göz qırpımında qət edərək, Qəribi mənzilinə çatdırır.

“Koroğlu” dastanında da tez-tez “Üç günlük yolu bir günə”, “Beş günlük yolu bir günə getdi”, “Bir həftəlik yolu bir günə getdi” kimi ifadələrə rast gəlinir: “At az getdi, üz getdi, dağ aşdı, dərə keçdi, düz getdi üç günlük yolu bir günə kəsib Çənlibelə yetişdi”.

¹¹ Xətai. **Əsərləri**. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, s.347.

¹² Mirzə Ələkbər Sabir. **Hophopnamə**. Bakı, 1954, s.159.

Bildiyimiz kimi, xalqımızın dünyagörüşündə, mərasim və adətlərində, gündəlik həyatında möhkəm kök salmış üç, yeddi, qırx sayları sehrli saylar hesab edilir. Bu saylar adət-ənənələr, inam və etiqadlarla və ilkin görüşlərlə əlaqədardır. Dünyanın ayrı-ayrı xalqlarında da 3, 5, 7, 8, 9, 12, 40 və s. saylar sehrli və ya müqəddəs sayılır.¹³

Nəticə

Bütün bunlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan türklərinin yolla bağlılığı, onun ilahiləşdirilib pərəstiş obyektinə çevirməsinə gətirib çıxarmış, mənalı, ibrətamiz, nəsihətamiz nümunələr yaratmışlar. Bu hikmətlər xalqımızın zəngin həyatı təcrübənin sınaqlardan keçmiş milli mənəvi dəyərləridir. Onların mənə çalarlarının zənginliyini üzə çıxarmaqla bu nümunələrdə xalqımızın milli təfəkkürünün, təbiət və cəmiyyət hadisələrinə baxışlarının, eləcə də həyat və məişətinə dair müxtəlif məsələlərin izlərini görə bilirik.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI – REFERENCES

1. Abdullayev, Bəhlul. **Azərbaycan mərasim folkloru**. Bakı, 2005.
2. El düzgünləri, elat söyləmələri (toplayıb tərtib edən Məhərrəm Qasımlı). Bakı, 1993.
3. Xətai. **Əsərləri**. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005.
4. Mirzə Ələkbər Sabir. **Hophopnamə**. Bakı, 1954.
5. Seyidov, Mirəli. **Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları**. Bakı, 1983.
6. Seyidov, Mirəli. “Uğur” sözü haqqında bəzi qeydlər. **Azərbaycan EA-nın xəbərləri (ictimai elmlər seriyası)**, 1962, №4.
7. **Azərbaycan nağılları**. I cild (tərtib edən M.H.Təhmasib). Bakı, 1960.
8. Cəlal, Bəydili Məmmədov. **Türk mifoloji sözlüyü**. Bakı, 2003.
9. Mahmud, Kaşğari. **Divanü-lüğat-it-türk**. Dörd cildə, cild 1 (tərcümə edən və nəşrə hazırlayan Ramiz Əsgər). Bakı, 2006.
10. Qədirzadə, Hacı Qadir. **Naxçıvan: Nuh baba və Türk atadan gələn yol**. Naxçıvan, 2011.
11. İsayev, Elbrus. Naxçıvan şəhər mədəniyyətinin formalaşması və inkişafında ticarət və sənətkarlığın rolu. **Naxçıvan: ilkin şəhər və Düzdağ (27-28 iyul 2012-ci ildə keçirilmiş beynəlxalq simpoziumunun materialları)**. Naxçıvan, 2013.

MÜƏLLİF HAQQINDA MƏLUMAT – INFORMATION ABOUT AUTHOR

Babayev Tofiq Ağababa – tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu. Azərbaycan, Bakı

Babaev Tofiq Ağababa – Doctor of Philosophy in History, Associate Professor, A.A.Bakikhanov Institute of History and Ethnology, ANAS. Azerbaijan, Baku

¹³ Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə. II cild. Bakı, 2004, s.237.